

Rivista Italiana di Studi Catalani

La *Rivista Italiana di Studi Catalani*, pubblicata con periodicità annuale in formato cartaceo, è la prima e unica rivista scientifica italiana di catalanistica finalizzata allo studio e alla riflessione critica sulla cultura catalana in ogni sua manifestazione, nel segno della più ampia interdisciplinarietà. Patrocinata dall'AISC, di cui accoglie l'espressione culturale, è aperta alla comunità scientifica e accademica internazionale e si propone come strumento di diffusione della ricerca individuale e di gruppo, nazionale ed estera, d'incoraggiamento del confronto a livello sovranazionale su temi di ricerca nell'ambito della catalanistica, a partire dalla tradizione epistemologica consolidata per favorire l'avanzamento dei metodi d'indagine e delle conoscenze e per promuovere il rinnovamento della ricerca nel settore attraverso il dialogo costante con altre aree disciplinari. Accoglie contributi scientifici originali e inediti a tema libero (articoli, note, recensioni) e proposte per la sezione monografica di carattere filologico, letterario, linguistico, artistico, storico e culturale in senso lato, con estensione temporale dalle origini alla contemporaneità.

Indicizzazione nei database internazionali:

ANVUR (Classe A), ERIH+, Latindex, CARHUS Plus, NSD - Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers, MLA International Bibliography, MIAR - Matriu d'Informació per a l'Anàlisi de Revistes.

Menció de la Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Itàlia 2015.

Direzione scientifica

Patrizio Rigobon (Università "Ca' Foscari" di Venezia e Secció Històrico-Arqueològica dell'Institut d'Estudis Catalans), Maria Teresa Cabré (Presidente della Secció Filològica dell'Institut d'Estudis Catalans), Claudio Venza (Università degli Studi di Trieste).

International Advisory Board

Lola Badía (Universitat de Barcelona), Enric Bou (Università "Ca' Foscari" di Venezia), Kálmán Faluba ("Eötvös Loránd" Tudományegyetem, Budapest), Maria Grossmann (Università degli Studi dell'Aquila), Jaume Martí Olivella (University of New Hampshire, Durham, NH), Joan Ramon Resina (Stanford University, Stanford, CA), Roser Salicrú i Lluch (Institució Milà i Fontanals, C.S.I.C. e Secció Històrico-Arqueològica dell'Institut d'Estudis Catalans), Tilbert Dídac Stegmann (Goethe-Universität, Frankfurt am Main), Giuseppe Tavani † (Professore emerito, Università di Roma La Sapienza).

Direzione editoriale

Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino e Secció Històrico-Arqueològica dell'Institut d'Estudis Catalans).

Redazione

Gabriella Gavagnin (Universitat de Barcelona), Barbara Greco (Università degli Studi di Torino), Elena Pistolesi (Università per Stranieri di Perugia), Úrsula Vacalebri Lloret (Università degli Studi di Torino e Universitat d'Alacant).

Università degli Studi di Torino

Dip.to di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne

via Verdi, fronte n. 41 – I-10124 Torino

veronica.orazi@unito.it

<https://www.ediorso.it/riscat/index.html>

Pubblicazione periodica annuale registrata presso il Tribunale di Alessandria al n. 32/2015 (4 maggio 2015) ISSN 2279-8781 ANCE 206402

Direttore Responsabile: Lorenzo Massobrio

Rivista Italiana di Studi Catalani

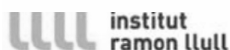
10 (2020)

Edizioni dell'Orso
Alessandria

Volume edito a cura di V. Orazi

pubblicato con contributo di fondi:

Dipartimento di LLSCM
Università di Torino

Università
Ca' Foscari
Venezia

Dipartimento di Studi Linguistici
e Culturali Comparati

La Rivista Italiana di Studi Catalani è patrocinata da:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Direcció General de Política Lingüística

Generalitat de Catalunya
Govern de la Catalogna
Delegazione in Italia

© 2020

Copyright by Edizioni dell'Orso s.r.l.

via Rattazzi 47 – I-15121 Alessandria

tel. +39 0131 252349 fax +39 0131 257567

e-mail: info@ediorso.it

<http://www.ediorso.it>

Realizzazione editoriale e informatica: ARUN MALTESE (bibliotecnica.bear@gmail.com)

Grafica della copertina: PAOLO FERRERO (paolo.ferrero@nethouse.it)

È vietata la riproduzione, anche parziale, non autorizzata, con qualsiasi mezzo effettuata, compresa la fotocopia, anche a uso interno e didattico. L'illecito sarà penalmente perseguibile a norma dell'art. 171 della Legge n. 633 del 22.04.1941

ISSN 2279-8781

ANCE 206402

ISBN 978-88-3613-071-9

Indice

VICENT MARTINES

Faïdits i la seua lluita segons la “Cançó de la croada contra els albigesos”. Mimesi literària, resistència i ‘realpolitik’ 1

ADRIÀ MARTÍ-BADIA

La recepció dels postulats de la filologia romànica internacional sobre la llengua catalana en el conjunt de la catalanofonia (1854-1906) 29

ANNA CIOTTA

Verso il dipinto “Spiaggia di Portici” di Mariano Fortuny y Marsal: gli studi preparatori del MNAC di Barcellona e del Meadows Museum, SMU, di Dallas 65

SEZIONE MONOGRAFICA

Esriptures hipertextuals (1900-1936)

CARME GREGORI SOLDEVILA

Cinema i literatura: “Un film (3000 metres), de Víctor Català 113

ÀNGEL CANO MATEU

El mite de Jesús Infant: dues reescriptures literàries de Jacint Verdaguer i Josep Carner 131

JORDI MALÉ

Ressons bíblics en l’obra de Carles Riba. Quatre versicles 155

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ

El moment editorial d’Irene Polo. Una proposta per a l’estudi de les relacions transtextuals en “La fascinació del periodisme” 173

LLUÍS QUINTANA TRIAS

Josep Pla: una reescriptura incessant 189

NOTE

PAULA MARQUÉS HERNÁNDEZ

- Sobre la vacuïtat i la innocuïtat de la societat contemporània.*
Una nota al voltant de la prosa d'Empar Moliner 205

ATTUALITÀ

PATRIZIO RIGOBON

- Versi preziosi: cinque recenti poesie di Antoni Canu* 217

- Tavola rotonda *La Catalogna, l'Europa, la democrazia* 227

RECENSIONI

T.S. Harrington, *A Citizen's Democracy in Authoritarian Times: An America View on the Catalan Drive for Independence*, València, PUV, 2019, 290 pp. (I. Lo Giudice), pp. 259-264; *Catalonia, Iberia and Europe*, a cura di D. Duarte e G. Vale, Roma, Aracne, 2019, 364 pp. (P. Rigobon), pp. 265-269; J.C. Moreno Cabrera, *L'imperi de la llengua comuna. Guia de l'imperialisme lingüístic espanyol*, Argentona, Voliana Edicions, 2018⁴, 228 pp. e J.C. Moreno Cabrera, *Determinació nacional. Catalunya davant l'ofensiva espanyolista (2009-2018)*, Argentona, Voliana Edicions, 2019, 196 pp. (X. Ferré Trill), pp. 270-274; *La vida marítima a la Mediterrània medieval*, a cura de L. Badia, Ll. Cifuentes i R. Salicrú i Lluch, Barcelona, PAM, 2019, 396 pp. (V. Orazi), pp. 275-279; *Tripulacions i vaixells a la Mediterrània medieval*, a cura de R. Salicrú i Lluch, Barcelona, PAM, 2019, 426 pp. (V. Orazi), pp. 280-284; *Curial e Güelfa*, edició crítica de R. Aramon i Serra, text revisat per J. Santanach, A.-J. Soberanas i J. Torró, estudi i notes de L. Badia i J. Torró, Barcelona, Editorial Barcino, 2018, 451 pp. e *Curial e Güelfa*, versió de Ll.-A. Baulenas, Barcelona, Editorial Barcino, 2018, 3 voll., 141 + 216 + 179 pp. (K. Faluba), pp. 285-292; Ausiàs March, *Un male strano. Poesie d'amore*, a cura di C. Nadal Pasqual e P. Cataldi, Torino, Einaudi, 2020, LII + 180 pp. (P. Rigobon), pp. 293-297; Joan Pujol, *Els poemes de Lepant*, a cura de E. Miralles i P. Valsalobre, Barcelona, Editorial Barcino, Biblioteca Barcino 12, 2019, 192 pp. (O. Maymó Gatell), pp. 298-303; Margarita Xirgu, *En primera persona. Entrevistes i declaracions públiques*, a cura d'A. Ayats i F. Foguet, Barce-

lona, Departament de Cultura de la Generalitat, 2020, 473 pp. (R. Aran Vilà), pp. 304-311; *Gaziel i Josep Pla: Estimat amic. Epistolari 1941-1964 i textos complementaris*, a cura de M. Llanas, Barcelona, Edicions Destino, 2018, 265 pp. (X. Ferré Trill), pp. 312-315; Mercè Rodoreda, *Teatre*, a cura de E. Gallén i G. Guerra, Barcelona, IEC - Fundació Mercè Rodoreda, 2019, 342 pp. (V. Orazi), pp. 316-318; Enric Valor, *Four Valencian Fairy Tales*, translated by P. Scott Derrick and M.-Ll. Gea-Valor, introduction by J. Martines Llinares, Santa Barbara (CA), Publications of eHumanista, 2020, 66 pp. (V. Vidal), pp. 319-321; Alda Merini, *Balades no pagades*, trad. di N. Albert, Calonge (Mallorca), Ossos de Sol 48, 2019, 232 pp. (P.J. Martorell), pp. 322-323; August Bover, *Cloc!*, Tarragona, Arola Editors, 2014, 107 pp., *Beabà*, Tarragona, Arola Editors, 2014, 127 pp., *Tornaveu*, Tarragona, Arola Editors, 2018, 78 pp. (V. Orazi), pp. 324-327; Gemma Gorga, *Instruments òptics, Strumenti ottici*, trad. di G. Vincenzi, Roma, Edizioni Ensemble, 2019, 105 pp. (F. Esposito), pp. 328-334; Maria Grazia Calandrone, *Sèrie fòssil*, trad. di N. Albert, Ibiza, Edicions Aïllades - Ibiza Editions, 2019, 162 pp. (G. Gavagnin), pp. 335-338; Sebastià Portell, *Ariel i els cossos*, Barcelona, Editorial Empúries, 2019, 263 pp. (E. Simeoni), pp. 339-341; Eva Baltasar, *Boulde*, Barcelona, El Club Editor, 2020, 160 pp. (P. Marqués Hernández), pp. 342-343; Manuel Molins, *Teatre complet 1*, Introduccions de F. Foguet, S. Škrabec, M. Molins, València, Institució Alfons el Magnànim - Centre Valencià d'Estudis i Investigació, 2019, 1287 pp. (P. Rigobon), pp. 344-348; *Dramatúrgies contemporànies per a la igualtat*, a cura de I. Marcillas i B. Sansano, València, PUV, 2019, 534 pp. (M. Moreno), pp. 349-352; Jaume Lloret i Esquerdo, *Els titelles al País Valencià*, Alacant, PUA, 2019, 415 pp. (V. Orazi), pp. 353-355.

Sezione monografica

Esriptures hipertextuals (1900-1936)

A cura de Carme Gregori Sodevila

Lluís QUINTANA TRIAS

Universitat Autònoma de Barcelona
lluís.quintana@uab.cat

*Josep Pla: una reescriptura incessant*¹

Resum

Entre 1925 i 1929, Josep Pla va publicar vuit llibres que provenien en gran part de les cròniques que escrivia com a corresponsal a l'estranger per a diversos diaris, en català i en castellà. En aquest article veurem com el pas del diari al llibre es realitza mitjançant una reescriptura que és molt més que no una reelaboració estilística.

Paraules clau: Josep Pla, reescriptura, periodisme, 1926-1929.

Abstract

Between 1925 and 1929, Josep Pla published eight books that came largely from chronicles he wrote as a foreign correspondent for several newspapers in Catalan and Spanish. In this article we will see how the transition from journal to book is done through rewriting, which is much more than stylistic editing.

Keywords: Josep Pla, Rewriting, Journalism, 1926-1929.

El 1925, quan Josep Pla té tot just 28 anys, comença una intensa activitat com a autor de llibres en català que el durà, en el termini de cinc anys, a publicar els següents volums: *Coses vistes. 1920-1925* (Barcelona, Diana, 1925), *Rússia. Notícies de la URSS. Una enquesta periodística* (Barcelona, Diana, 1925), *Llanterna màgica. Capítols de novel·les, viatges sense objecte, retrats* (Barcelona, Diana, 1926), *Relacions* (Barcelona, Diana, 1927), *Vida de Manolo, contada per ell mateix* (Sabadell, La Mirada, 1928), *Cartes de lluny. Viatges, fantasies, ciutats* (Barcelona, La Nova Revista, 1928), *D.*

¹ Vull fer constar que aquest treball s'ha beneficiat de l'ajuda del projecte d'investigació del Ministerio de Ciencia e Innovación FFI2017-86542-P titulat *La literatura de segundo grado: las relaciones hipertextuales en la literatura catalana desde el "Modernisme" hasta 1939*. Els estudiosos interessats tenen més informació sobre l'activitat del grup investigador, així com una base de dades sobre estudis d'ironia, que inclou estudis sobre relacions hipertextuals iròniques, en la literatura catalana des de l'inici del segle XX fins a l'actualitat en <<http://www.uv.es/ironialitcat/>>.

Carles (Barcelona, Joan Merli, 1928), *Cartes meridionals* (Barcelona, Catalunya, 1929)².

Aquesta considerable producció prové, en gran part, d'una pedrera: els seus articles als diversos diaris en què treballa com a corresponsal i com a columnista. En aquest article estudiarem la incorporació d'aquests articles en aquells llibres i el procés de reescriptura que això comporta.

No podem considerar, de tota manera, aquests llibres com a simples recopilacions d'obra periodística. Josep Pla, com molts autors contemporanis, defuig de manera deliberada les classificacions tradicionals de gèneres i els límits de la ficció³. Al pròleg de *Relacions*, per exemple, adverteix que «aquest llibre, que he titulat *Relacions* no sé pas exactament què és» (p. 10). Però els títols mostren una intenció de donar indicis als lectors sobre el tipus de llibre que trobaran; podríem considerar-los, seguint Genette, títols *rhemàtics*⁴, és a dir títols que orienten sobre el gènere al qual es poden adscriure. Així, alguns fan referència a noms de persones (*Manolo*, *D. Carles*) que es corresponen a noms d'artistes reconeguts de l'època (Manolo Hugué, Domènec Carles) i permeten suposar que són llibres que tracten d'estudis sobre aquests artistes; d'altra banda, títols amb termes com «novel·les», «fantasies», semblen fer referència a narrativa de ficció, amb totes les precaucions a l'hora d'usar aquesta terminologia. Finalment, termes com «enquesta», «viatges» o «ciutats», fins i tot «cartes», permeten suposar que l'autor hi recollirà la seva experiència com a corresponsal, prou coneguda a l'època, malgrat la seva joventut.

Efectivament, això és el que fa amb la majoria dels llibres esmentats, en què recull les cròniques que ha anat publicant com a corresponsal a l'estranger, i les reescriu de manera més o menys intensiva. Ens interessen aquí aquestes cròniques, a les quals al·ludeix Pla amb els termes esmentats; poden haver estat publicades en un sol diari, com «La Publicitat», en el cas de *Cartes de lluny*, o en diversos, com en el cas de *Cartes meridionals*, on usa articles apareguts a «La Veu de Catalunya» i «La Publicitat», més dos apareguts respectivament a «El Sol» i «Revista de Catalunya»⁵. En el nostre estudi deixarem de banda, doncs, aquelles parts dels seus llibres que

² Les citacions que faig d'aquests llibres provenen d'aquestes edicions.

³ M. GUSTÀ, «*Relacions*» de Josep Pla: *preludi i fuga*, dins J. PLA, *El primer pròleg de "Relacions"*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1997, p. 62.

⁴ G. GENETTE, *Seuils*, Paris, Éditions du Seuil, 2002, p. 82.

⁵ C. BADOSA, *Josep Pla. El difícil equilibri entre literatura i política. 1927-1939*, Barcelona, Curial, 1994, pp. 35 i 114-115.

contenen narrativa de ficció, és a dir, les al·ludides en els títols amb termes com «capítols de novel·les» o «fantasies»; tenim uns primers estudis sobre aquesta narrativa a *Cartes de lluny*⁶ i a *Llanterna màgica*⁷.

Recollir cròniques per elaborar llibres no és pas una iniciativa original, sinó una tradició que prové del periodisme del segle XIX:

Los géneros literarios breves que procedían de tradiciones anteriores –cuento, ensayo, crítica literaria– y los que se generaron a partir del diseño específico de las páginas periodísticas –artículo de costumbres, crónica, entrevista, reportaje– han encauzado la escritura creativa de muchos autores desde los inicios del periodismo moderno del siglo XVIII para, posteriormente y por variados motivos que no vienen al caso, recoger sus escritos en reediciones de libro. En esta segunda impresión de lo originariamente aparecido en publicaciones periódicas, los textos han sufrido con bastante frecuencia reelaboraciones por parte de su autor o de los responsables de la nueva impresión⁸.

Quan Pla emprèn la publicació de tots aquests títols no només segueix la tradició esmentada per Romero Tobar sinó que probablement vol enfrontar la situació creada pel cop d'estat de setembre de 1923: «Durant la dictadura de Primo de Rivera augmenten els problemes per publicar en català segons quins llibres i, en canvi, s'incrementa la producció de llibres de viatges»⁹; entre els llibres esmentats per Garolera es troben *Visions d'Orient* (1924) de F. Cambó, *Per les terres de Crist* (1926) de Joaquim M. de Nadal, *Impressions d'un viatge a Terra Santa* (1926) de Francesc Blasi o *Caceres a l'Àfrica tropical* (1926) de Nicolau M. Rubió. Pot ser que un títol n'arrossegui un altre: Garolera relaciona el títol de *Coses viscudes* (1927) de S. Rusiñol, amb l'esmentat *Coses vistes* (1926) de Pla. Segons C. Badosa, la literatura de viatges serviria també a Pla per reivindicar la geografia catalana, com per exemple amb *Viatge a Catalunya* (1934), que provenia d'articles publicats a «La Nau» el 1927¹⁰.

⁶ M. GUSTÀ, *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, Barcelona, Curial, 1995, pp. 433 i ss.

⁷ C. BADOSA, *Josep Pla. Biografia del solitari*, Barcelona, Edicions 62, 1996, pp. 113 i ss.

⁸ L. ROMERO TOBAR, *La bibliografía material y la edición de textos literarios modernos*, dins *De re typographica. Nueve estudios en homenaje a Jaime Moll*, a cura de V. Infantes y J. Martín Abad, Madrid, Calambur, 2012, pp. 184-185.

⁹ N. GAROLERA, *Viatge i literatura*, dins *Cinc notes sobre Josep Pla*, a cura de L. Bonada, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, 1997, pp. 29-44.

¹⁰ C. BADOSA, *Josep Pla. El difícil equilibri*, cit. p. 200.

Per entendre el procés seguit per les «reelaboraciones» que esmenta Romero Tobar ens pot servir el cas de Clarín, estudiat per Botrel:

Comme la totalité des journalistes et écrivains à son époque en Espagne, Clarín compose de façon manuscrite sur des *cuartillas* (le quart d'une feuille), presque toujours du même format. [...] Dans le processus de production du texte clarinien, il n'y a pas de phase prérédactionnelle, pas d'antétexes. Le véritable brouillon de Clarín est et reste dans sa tête. [...] Dans ce cas, le véritable travail de «mise au net» ne se fait pas de manière manuscrite, elle se fait sur les placards où les *cuartillas* manuscrites se fondent et s'évanouissent, comme transmutes: Clarín se sert des épreuves comme d'un brouillon ou d'un original-bis et le typographe est son véritable secrétaire (le seul qu'on lui connaisse)¹¹.

El procediment seguit per Pla és bastant semblant al que descriu Botrel. En alguns casos, efectivament el tipògraf del diari és el que li fa, sense pretendre-ho, de secretari, és a dir, qui (li) passa els textos “en net”, i és sobre aquests articles impresos que Pla treballarà per elaborar els seus llibres. Podem suposar, doncs, que els manuscrits també «s'evanouissent» un cop lliurats, per exemple, a «La Publicitat», (fossin o no «cuartillas») i que, per preparar, posem per cas, *Llanterna màgica* no té més remei que elaborar un nou manuscrit reescrivint el text de nou o, si ja està satisfet amb el que té, enganxant-hi els articles publicats: caldria, per a això, analitzar aquests “nous” manuscrits. Malauradament, però, tot i que en tenim uns quants de la seva obra posterior a 1939, només en tenim un dels anys que estem comentant (amb una història atzarosa¹²), que conté els cinc primers capítols de *Relacions* (1926)¹³. De tota manera, aquests cinc primers capítols són els que contenen menys material provinent de les seves cròniques a l'estranger i per tant és difícil estudiar-hi la reescriptura que ens interessa aquí.

L'obra de Pla, com observa J.R. Resina, és un constant «rewriting and recombining»¹⁴: en el cas de *Cartes de lluny*, Badosa parla d'alguns articles «molt retocats», amb «afegits considerables»¹⁵. He estudiat aquesta

¹¹ J.F. BOTREL, *Ecriture et imprimé: le cas de l'écrivain-journaliste espagnol L. Alas "Clarín" (1852-1901)*, dins *L'écrivain et l'imprimeur*, édité par A. Riffaud, Rennes, PUR, 2010, p. 293-313.

¹² M. GUSTÀ, “*Relacions*” de Josep Pla, cit., p. 9.

¹³ Es pot consultar en línia a <<http://mdc.csuc.cat/cdm/ref/collection/manuscript/BC/id/38002?>>.

¹⁴ J.R. RESINA, *Josep Pla. Seeing the World in the Form of Articles*, Toronto, University of Toronto Press, 2017, p. 93.

feina de reelaboració en el cas dels articles de «La Nau» de 1927 usats el 1934 per a *Viatge a Catalunya*¹⁶; i també, en el cas de *Cartes de lluny*, les successives reelaboracions d'un llibre que es presenten com a meres reimpressions¹⁷. Però aquí ens interessa especialment el cas dels articles publicats a «La Publicitat» i incorporats després als seus llibres, perquè ens mostra les diferents línies que segueix Pla en la reescriptura del text original.

Una primera línia és el criteri que segueix a l'hora d'agrupar aquestes cròniques. Els contemporanis de Pla que, tal com explica Romero Tobar, agrupen els seus articles en llibres, ho fan segons criteris més o menys compartits. Així, a *Cafè, copa i puro* (1929), J.M. de Sagarra reuneix articles, publicats sovint a la mateixa pàgina de «La Publicitat» on Pla publica els seus, i els agrupa sota subtítols que poden recordar els de Pla: per exemple, l'apartat *Figures*, on evoca Maragall o Salvat-Papasseit, pot recordar els *Retrats de Llanterna màgica* (1926), on també Pla ha evocat (de manera menys respectuosa) Maragall. Ors agrupa els articles coneguts amb el nom de *Glosari* o bé seguint la cronologia (el 1907 reuneix les *gloses* de l'any anterior al *Glosari 1906*) o bé segons una relativa homogeneïtat temàtica (*Tina i la Guerra Gran* (1915) reuneix articles sobre l'esclat de la primera Guerra Mundial). La proposta de Pla a l'hora de reunir els seus és ben diferent: els següents exemples ens poden servir:

Data publicació	Títol article a «La Publicitat»	Títol capítol	Llibre (any, pàgina)
9-XII-1922	<i>Notes d'Itàlia - La vida a Milà</i>	<i>De Milà</i>	<i>Cartes meridionals</i> (1929, 95-99)
14-II-24	<i>Berlín - Ciutats d'Alemanya</i>	<i>De Berlín</i>	<i>Cartes de lluny</i> (1928, 95-99)
9-XI-24	<i>A través d'Alemanya - Petites ciutats del centre</i>	<i>Petites ciutats d'Alemanya</i>	<i>Llanterna màgica</i> (1926, 157-162)
9-V-25	<i>Alemanya - Una mala nit</i>	<i>D'una mala nit a Berlín</i>	<i>Cartes de lluny</i> (1928, 100-105)
16-VII-25	<i>Polònia - Barri jueu de Varsòvia</i>	<i>El barri jueu de Varsòvia</i>	<i>Llanterna màgica</i> (1926, 179-182)

¹⁵ C. BADOSA, *Josep Pla. El difícil equilibri*, cit., p. 35.

¹⁶ L. QUINTANA TRIAS, *Josep Pla a la península del Cap de Creus: la creació d'un cronòtop*, dins «Bulletin of Hispanic Studies», LXXXI, 4, 2004, pp. 571-584.

¹⁷ L. QUINTANA TRIAS, *Un manuscrit de Josep Pla per a la tercera edició de "Cartes de lluny"*, dins «Estudis Romànics», XXV, 2003, pp. 279-294.

Un article publicat el 1922 apareix en un volum de 1929; un article de febrer de 1924, en un volum de 1928; i un article de novembre del mateix any, en un volum de 1926. D'altra banda, tres articles dedicats a descriure el mateix país (Alemanya) i amb pocs mesos de diferència troben lloc a dos llibres diferents. La cronologia se supedita al tema i el tema, com indiquen els títols, és imprecís i divers («coses», «cartes»). Aquesta agrupació, doncs, ja és una reescriptura, perquè impedeix el lector associar el llibre amb els esdeveniments contemporanis que eren el fonament dels articles: llegint *Cartes de lluny* o *Llanterna màgica* no podem saber què passava a Alemanya el 1924 perquè les anàlisis que el periodista ha enviat al diari queden disperses en diversos volums sense cap ordre cronològic.

Això obliga Pla a un segon esforç de reescriptura, que consisteix a anul·lar referències a les circumstàncies en què apareixen els articles. L'autor, recordem-ho, fa de corresponsal per diversos diaris: el 1922, per exemple, escriu per a «La Veu de Catalunya», «La Publicidad» (amb la capçalera canviada a «La Publicitat» a partir d'octubre) i, en castellà, a «El Sol»¹⁸. No és pas un periodista qualsevol: per a «La Publicitat», firma des d'Itàlia «Del nostre redactor corresponsal» i des d'Alemanya «Del nostre enviat especial»; el diari anuncia els seus desplaçaments en uns requadres especials: *Les cròniques russes de Josep Pla* («La Publicitat», 24-VII-1925); *Josep Pla a Londres*, («La Publicitat», 29-X-1925). A Itàlia, fa un seguiment minuciós del cop d'estat de Mussolini i de la marxa cap a Roma (sobre aquesta estada i, en general, sobre l'obra de Pla referida a Itàlia, vegeu Arqués¹⁹). A Alemanya, Pla detalla les terribles circumstàncies morals i econòmiques posteriors a la Primera Guerra Mundial, de vegades amb títols prou dramàtics: *La situació d'Alemanya - Misèria* («La Publicitat», 3-XI-1923). Tot això queda difuminat quan passa als llibres.

Podria atribuir-se aquestes omissions a la censura, especialment estricta amb la premsa en català, que «obligava a fer filigranes»²⁰: fullejant «La Publicitat» d'aquests anys és fàcil de comprovar a simple vista la quantitat de línies esborrades en cada una de les columnes de la primera pàgina, sigui

¹⁸ C. BADOSA, *Josep Pla. Biografia*. cit., p. 63.

¹⁹ R. ARQUÉS, *Josep Pla: Itàlia com a mirall*, dins *Josep Pla, memòria i escriptura. Actes del col·loqui de l'any Pla. Universitat de Girona (octubre 1997)*, a cura de G. Granell i X. Pla, Girona, Servei de Publicacions de la Universitat de Girona, 2001, pp. 187-199.

²⁰ M. GUSTÀ, *Els orígens ideològics*, cit., p. 426.

quin sigui el tema tractat: tant és censurat l'editorial, com les crítiques literàries de Soldevila o les col·laboracions de Sagarra. Curiosament, però, Pla en surt relativament indemne, especialment quan es tracta d'articles de corresponàlia, bé perquè coneix millors els mecanismes de la censura, bé perquè elsensors no consideren que els articles sobre Itàlia o d'Alemanya continguin un perill determinat; podem suposar doncs que si la censura té poc a objectar en els articles, menys interès tindrà a intervenir en els llibres.

Els canvis, doncs, es deuen purament a la proposta estètica que Pla està plantejant per a cada un dels seus llibres. No és ell l'únic que canvia els seus articles: aquelles «reelaboraciones» de què parlava Romero Tobar són constants en els autors que hem esmentat. Si mirem el cas de Sagarra ens adonem que el que a «La Publicitat» era: «pero res, aquesta majestat ens rellisca pels nervis, cada vegada d'una manera més feble» esdevé «pero aquesta majestat rellisca pels nervis, cada vegada es fa més feble»²¹.

Darrere hi ha, evidentment, una voluntat estilística (per passar d'un registre col·loquial a un de més formal, per exemple), però no la voluntat de transformació que, com estem veient, caracteritza l'obra de Pla: ens ajudaran a entendre-ho uns quants exemples.

Notes d'Itàlia - La vida a Milà («La Publicitat», 9-XII-1922) comença així:

En l'època heroica del feixisme, la gent s'imaginava Mussolini com un lleó, com «il bel leone della Romagna». Ara se l'imaginen vestit de romà amb tots els adinículs que les litografies diuen que usaven els romans. Però tot aquest pastitxo de romanitat que el feixisme ha ressuscitat, se sent poc a Milà. Milà és una ciutat entro-europea, fosca, seriosa, plena de boira; trista d'un ritme imponent.

De Milà (Cartes meridionals, 1929, p. 95) redueix aquest inici eliminant les referències al feixisme: «Milà és una ciutat oberta, enorme, sinistra». La reescriptura, però, també està marcada pel to general que vol donar al llibre. Així, allò que el 1922 era graciós esdevé ridícul el 1929:

A la paret de la dreta del Duomo, entrant per la porta principal, al costat de l'altar major hi ha una de les teles més dolces i ben trobades del pintor Luini; vull dir la *Madona delle Grazie*. I bé, a la Mare de Déu li fan portar un braçalet

²¹ J.M. DE SAGARRA, *Poesia 3. Els ocells amics. Tres contes. Cafè, copa i puro. Obra completa 8*, a cura de N. Garolera. València, 3 i 4 Edicions, 2000, p. 163.

d'or i una agulla de pit de brillants i una corona de perles. Però el curiós és que tot això és de debò, que han penjat braçalet, agulla i corona en els llocs corresponents, foradant prèviament la tela! (*Notes d'Itàlia - La vida a Milà*);

esdevé:

El Luini em sembla fat i melós, d'una mediocritat sublim. A la *Madona delle Grazie*, que és al Duomo, li fan portar un braçalet d'or i una agulla de pit de brillants i una corona de perles. Han foradat la tela. Sembla la senyora del dentista de moda, casada, jove, estúpida i fresca. (*De Milà*, p. 97).

I el que era ridícul el 1922 deriva a la caricatura el 1929:

L'òpera italiana està en crisi i això ens entristeix a tots els romàntics amics de la bona música i de la veu d'aquells grans tenors, barítons i baixos, que foren la flor i nata del temps dels avis. A Milà, a la galeria, es veu de tant en tant, algun senyor que no enganya que és de l'òpera. Una certa manera de caminar, el gest acostumat al pinyol, la pell de conill del coll de l'abric, les sabates de color de taronja, una certa manera de posar la boca en forma de tricorni de la guardia civil, els denuncia. Però tots aquests senyors porten pintat a la cara que són tenors petits, tenorets i baritonets i de poca roba (*Notes d'Itàlia - La vida a Milà*);

esdevé:

En temps dels nostres *besavis* els tenors, barítons i baixos de la Scala de Milà eren la flor del segle. A la Galeria es veu encara algun senyor que no enganya que porta l'òpera amb totes les seves grandeses i misèries pintada a la cara. Una certa manera de caminar, *el coll en forma de sommier* produïda pel moviment de rotació del pinyol, *la pell de conill de l'abric*, les sabates de color de taronja ofensivament sorolloses, una certa manera de posar la boca *en forma de tricorni* de la guardia civil, l'armilla de fantasia, els denuncia. Però aquests pobres senyors que caminen una mica corbats, l'ideal dels quals seria poder viure sota d'un arbre que tregués macarrons al «pomodoro» com aquell que treu fulles, són tenors ben petits, tenorets, baritonets i baixets de ben poca roba! (*De Milà*, p. 98; cursives meves).

Pla té aversió a la nostàlgia, i per això l'evocació als «avis» es torna en evocació als «besavis», irrecuperable per tant. Petits canvis l'obliguen a reformular tota una frase: «el gest acostumat al pinyol» esdevé «el coll en forma de sommier produïda pel moviment de rotació del pinyol» i això l'obliga a eliminar el «coll» de «la pell de conill del coll de l'abric» i perdre el joc sonor de les palatals. El gust per les metàfores inesperades, que havien posat de moda les avantguardes, el porta a preservar «la boca en

forma de tricorni de la guàrdia civil» i afegir-hi «el coll en forma de somnier». Si en els articles, les descripcions de les ciutats italianes servien per emmarcar l'ascens del feixisme, a *Cartes meridionals* aquestes ciutats donen el to del món mediterrani que Pla vol descriure, on predomina la denúncia per la deixadesa i el desordre del moment que contrasten amb la sensualitat del paisatge i l'esplendor del que queda del Renaixement. En anys posteriors, en canvi, l'admiració per Itàlia se sobreposarà a aquestes consideracions; això podria explicar decisions aparentment estranyes: a *Cartes meridionals* té un capítol (*San Gimignano delle Alte Torri*, p. 111) dedicat a Gozzoli, però no aprofita l'article *Notes d'Itàlia - Introducció al pintor Gozzoli* («La Publicitat», 7-I-1923), que en canvi recupera en volums posteriors, fins que desemboca a *San Gimignano* del volum *Notes sobre Itàlia* (1980), vol. 37 de les obres completes de Destino. R. Arqués ha estudiat el cas concret dels canvis que Pla efectua en un article sobre Itàlia publicat a «La Veu de Catalunya» (7-VII-1922), reelaborat a *Cartes meridionals* (1929) i, posteriorment, a *Cartes d'Itàlia* (1954) i en destaca els canvis estilístics; pel que fa a les supressions sense caràcter estilístic, considera que es tracta «senzillament de poliment d'elements polèmics que tal vegada el temps ha superat o l'autor no considera adequats al nou context»²².

Certament, abuden els canvis merament estilístics: en l'exemple anterior això explicaria el cas de «tenors petits» a «tenors ben petits». Com explicar però el pas de «les sabates de color de taronja» a «les sabates de color de taronja ofensivament sorolloses»? Potser alguns canvis estilístics s'expliquen millor com a formulació d'una estètica al servei d'una ideologia. Observem aquests exemples:

M'han assegurat que les estàtues són discretes. En general he observat que a Berlín les estàtues són passables (*Berlin - Ciutats d'Alemanya*);

esdevé:

Les estàtues són discretes, envejables, francament boniques. La vegetació és cuidada i abundant. A les nits d'estiu, sota el fullatge ombrívol, el parc és propici a les abundàncies sentimentals. (*Cartes de lluny*, p. 97).

El que en l'article és observació feta de passada, en el llibre esdevé asseveració; el llibre permet a més introduir digressions que accentuen el

²² R. ARQUÉS, *Josep Pla*, cit., p. 191.

to irònic, obtingut aquí gràcies al circumloqui «abundàncies sentimentals».

Aquesta formulació estètica també seria el cas de *Sobre la nostra cuina, encara* («La Publicitat», 5-VI-1925), un article que té un joc d'anada i tornada amb el llibre com indica la nota que el precedeix.

En el llibre *Coses vistes*, Pla ha reproduït l'article sobre la cuina catalana, aparegut temps enrera a les nostres columnes. El completa amb un altre article, que és el que tenim el gust d'oferir als nostres lectors.

No he sabut trobar més casos: una edició crítica de l'obra de Pla ens ajudaria a veure si això es repeteix i quina mena de reescriptura hi ha al darrere.

M. Gustà ha estudiat les crítiques que Pla va rebre quan va publicar aquests primers llibres, que s'han d'inserir en debats contemporanis sobre l'art i la moral i que sovint es concreten en denúncies al llenguatge dels seus llibres²³. Pla se'n riu, posant aquestes denúncies en boca d'un imaginari interlocutor en un diàleg que insereix en el seu pròleg a *Cartes de lluny*, titulat *Quatre paraules*, títol habitual en els pròlegs d'aquests primers llibres: «Teniu fama de pocs *modos*, d'ordinari, de grosserot [...] convindria que féssiu un llibre sense paraulotes» (p. 5). Potser entendrem millor aquesta fama si considerem que, en el seus textos, Pla introdueix expressions i lèxic propis de registres col·loquials i varietats geogràfiques no estàndard. Així trobem, a *Cartes de lluny*, «tan parigota i tan d'estar per casa» (p. 24), o «Ànsia Manela, filòleg» – vaig dir» (p. 93). Aquesta cura en el llenguatge que els seus crítics consideren descarat pot observar-se en els canvis a què sotmet l'article *Berlin - Ciutats d'Alemanya* («La Publicitat», 14-2-1924):

Berlin és la capital de tota aquesta corona de grans ciutats, però es una capital improvisada, imposada una mica per força. / De tota manera no crec pas que hi hagi ningú que tingui res a dir contra aquesta enorme ciutat. Jo, per la meua part, trobo que dintre del gènere és una ciutat admirable. No hi ha res que m'hi faci nosa. És una ciutat feta a màquina, amb motllo, triste, solitària i monòtona, però s'hi viu molt bé. Jo prefereixo viure en una casa de ciment armat que tingui unes certes comoditats i un relatiu confort, que no pas en un d'aquests palaus del Renaixement que hi ha a Itàlia, plena de goteres, de males olors.

Aquest fragment, a *Cartes de lluny*, esdevé: «Una ciutat així val un imperi. A mi, i tant, no hi ha res que m'hi faci nosa. Potser l'arquitectura

²³ M. GUSTÀ, *Els orígens ideològics*, cit., p. 414.

és d'un filisteisme perfectament vulgar i tot sembla fet a màquina, segons un motlle, i és trist, monòton, uniformat» (*Cartes de lluny*, p. 95).

Desapareix la burla del món meridional (que reservarà per a *Cartes meridionals*) i accentua el registre col·loquial amb «A mi, i tant». El registre col·loquial s'incorpora amb més facilitat quan s'usa una fórmula característica de la narració, com la polifonia (la introducció de les veus de Joan Creixells o d'un metge) en estil directe o indirecte:

Una de les coses que hi ha resoltes a Berlín, és el soroll. En Joan Creixells, segons em digué un dia a Milà, apreciava molt aquesta qualitat de silenci de Berlín, i això m'ho explico, perquè en Creixells és nascut a la Rambla. Jo també ho aprecio molt perquè aquí em recordo del soroll d'altres ciutats, veritablement horrorós. A Itàlia, un dia em vaig posar malalt i el metge em digué: «No s'amoïni. Això és un soroll». A Itàlia hi ha molts empedrats de l'època del Renaixement i fins i tot algun empedrat romà, però jo no canvio pas l'empedrat, encara que sigui de l'època del simpàtic i intel·ligent emperador Marc Aureli, per l'asfalt (*Berlín - Ciutats d'Alemanya*).

Passat al llibre, Pla no perd aquest cop la comparació amb Itàlia, també desfavorable per al món meridional, perquè li permet recuperar canvis de registre inesperats («simpàtic» i «intel·ligent») o anacronismes («Marc Aureli» i «asfalt») i així ho trobem a *Cartes de lluny*:

Una de les coses que hi ha resoltes a Berlín, és el soroll. A Itàlia, un dia em vaig posar malalt i el metge em digué: «No s'amoïni. Això és un soroll». A Itàlia hi ha molts empedrats de l'època del Renaixement i fins i tot algun empedrat romà, però jo no canvio pas l'empedrat, encara que sigui de l'època del simpàtic i intel·ligent emperador Marc Aureli, per l'asfalt. (*Cartes de lluny*, p. 99).

Desapareix en canvi Creixells, que els lectors de «La Publicitat» coneixen perquè en aquell moment està fent de corresponçal a Anglaterra, però que potser no diu res als lectors del llibre. Desapareixen també expressions com «em recordo del soroll» que més que col·loquials són meres interferències del castellà.

Pla intervé sovint en els debats intel·lectuals del moment, de manera que els seus articles com a corresponçal alternen ocasionalment amb columnes al diari on polemitza amb altres crítics (vegeu-ne el seguiment a l'estudi de Gustà)²⁴. Però també a la seva corresponçal no desaprofita

²⁴ M. GUSTÀ, *Els orígens ideològics*, cit.

l'ocasió per fer al·lusions a aquests debats, que poden desconcertar el lector merament interessat en la postguerra alemanya:

El Tiergarten és l'ull Oest de la ciutat. És un bosc una mica trist i abandonat que segrega pessimisme de bona jeia en certes persones i provoca amors idíl·lics en altres. Amor i filosofia. Naturalesa i raó. Ideals noucentistes, si no vaig errat. (*Berlin - Ciutats d'Alemanya*).

Aquesta burla de l'ideal noucentista es conserva en el llibre:

El Tiergarten és l'ull de la ciutat. És un bosc una mica trist i abandonat amb naturalitat que segrega pessimisme de bona jeia en certes persones i provoca amors idíl·lics en altres. Amor i filosofia. Naturalesa i raó. Ideals noucentistes, si no vaig errat. (*Cartes de lluny*, p. 97).

Un dels elements que més sembla xocar els corresponsals catalans enviats als països centreeuropeus és la població jueva; sovint, els seus comentaris, vistos des de la nostra perspectiva, fan una certa angúnia. J.M. de Sagarra, per exemple, corresposal de Berlín per al diari «El Sol», descriu l'escena d'un venedor ambulat: «tota la disposició escènica es una manifestación viva de estos cuadros que pintan los judíos desarrapados que se llaman expresionistas» (*El hombre del telescopio*, «El Sol», 3-XII-1920)²⁵. Josep Pla visita el barri jueu de Varsòvia i comença amb aquest panorama general:

El que té més caràcter de Varsòvia és el barri jueu, que segons diuen és el més important del món. Les estadístiques pessimistes pretenen que la meitat de la població jueva de la terra està concentrada a Polònia. Hom diu, en efecte, que més de sis milions de jueus viuen en aquest clot i que l'altra meitat es troba filtrada per Europa, l'Àfrica del Nord i Amèrica (*Polònia - Barri jueu de Varsòvia*, «La Publicitat», 16-VII-25).

No és precisament neutre: perquè haurien de ser «pessimistes» les xifres? Perquè considera que els jueus «es filtren» i no que emigren? A l'hora de passar-ho al llibre, el to s'atenua, tot i que augmenta, potser arbitràriament, la població:

²⁵ J.M. DE SAGARRA – J. PLA, *Cartas europeas. Crónicas en «El Sol», 1920-1928*, edición y prólogo de Narcís Garolera, Barcelona, Destino, 2001, p. 152.

El que té més caràcter de Varsòvia és el barri jueu, que segons diuen és el més important del món. *Les estadístiques pretenen* que la meitat de la població jueva de la terra està concentrada a Polònia. Hom diu, en efecte, que més de *set* milions de jueus viuen en aquest clot i que el restant es troba *dispers* a totes les parts de la terra. (*Llanterna màgica*, p. 179, cursiva meva).

Els pocs mesos passats entre l'article i el llibre no permeten, sembla, interpretar aquests canvis com una adaptació a un nou context, com proposava Arqués per als articles italians. Potser causes personals ocorregudes en els pocs mesos que separen l'article del volum poden explicar aquest canvi de to? Calen encara nous estudis.

Conclusió

A partir d'aquests pocs exemples podem definir algunes de les característiques de la reescriptura en l'obra de Pla que consisteixen a: reordenar el material provinent dels articles defugint elements cronològics i fragmentant-ne fins i tot el contingut; difuminar o anul·lar les referències als contextos en què es van publicar els articles; reelaborar l'estil al servei d'una determinada proposta ideològica; intensificar aquesta exploració estilística amb uns registres de llenguatge certament inusuals a l'època; recuperar o descartar la seva intervenció en els debats estètics i ideològics del moment; rectificar opinions a causa de canvis en el context o per causes personals que encara coneixem malament. Creiem que això explica prou bé l'originalitat de Pla a l'hora d'emprendre allò que tants dels seus contemporanis fan: reunir en un volum articles de diari que altrament es perdrien, tot reelaborant-los amb un afany de perfecció estilística. El cas de Pla és diferent, perquè ell es proposa de passar el gènere periodístic que, en el llibre, n'esdevé un altre, de difícil identificació i, per tant, plenament modern. Potser el gènere que planteja Pla és, precisament, la pròpia reescriptura.